

УДК 323.39 (477)

Пустоловська О. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПЕРВИННА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РОЗБУДОВІ ДЕРЖАВНОСТІ

Аналізується роль первинної політичної еліти незалежної України у [1] розбудові держави та відродженні культури, утвердження статусу України у Європі та у світі; автор відзначає як позитивний, так і негативний результат діяльності первинної політичної еліти; головним досягненням цього періоду є утвердження України як незалежної держави; позитивними є зусилля політичної еліти, спрямовані на міжнародне визнання молодого держави, відстоювання національних інтересів при вирішенні суперечливих питань, пов'язаних з радянською спадщиною тощо) до позитивних наслідків діяльності політичної еліти України в цей період, беззаперечно, можна також віднести створення правових основ існування української держави. Разом з тим, політична еліта не спромоглась досягнути відповідної консолідації й визначитись у стратегії розвитку держави та стратегічних партнерах; реформи, що проводились під її проводом, мали частковий результат; загальна ж ситуація залишалась невизначеною. розбудова самостійної держави розпочалася без глибоко продуманих, обґрунтованих і виразно проголошених елітою нових стратегічних орієнтирів. Українське суспільство вирушило в майбутнє без плану, слабо уявляючи, в якій державі воно, власне, хоче жити, і найперше – якими мають бути суспільно-державні пріоритети на початковому етапі самостійного державного життя. Вказана невизначеність багато в чому зберігається і в наші дні.

Ключові слова: суспільство, людина, культура, політична еліта, громадянське суспільство, держава, культура, виховання.

Аналізуючи роль політичних еліт у розвитку держави та суспільства, слід відзначити, що в Україні ця роль є суперечливою (див.: 1, с. 357 та ін.) Особливо у перші роки після проголошення незалежності. Справа в тім, що в Україні не відбулося реального радикального оновлення еліти. За оцінками дослідників, влада легітимним шляхом перейшла від колишнього радянського партійного функціонера до колишнього радянського адміністратора. Влада, таким чином, не перейшла (як це було, приміром, у Польщі чи в інших країнах колишнього радянського блоку) до рук представника опозиційних у попередній час сил. Відтак, можна було б передбачити, що радянськість залишатиметься однією з її характерних рис [2, с. 491].

Досліджуючи етапи формування правлячого класу українського суспільства, Є. Остренко перший етап (1990–1994 рр.) пов'язує з юридичним закріпленням державності України та, відповідно, формуванням нових органів влади. Соціальною основою політичного класу цього періоду стала партійно-господарська номенклатура. Це був теоретично могутній імпульс для якісної зміни партійної еліти, але Україні не вдалося скористатися цим шансом. На відміну від країн Центральної Європи і Балтії, політична еліта України не змогла перебороти політико-ідеологічну спадщину минулого і тим самим загальмувала розвиток нового політичного класу. Позитивним моментом на цьому етапі розвитку стало те, що члени майбутнього політичного класу виявилися здатними до консолідації, хоча б в інтересах виживання в системі. Демоніфікація моделі політичного класу, перехід до багатопартійності надали нового позитивного імпульсу до демократизації всього політичного життя [3].

В. Рихлік, даючи загальну характеристику першого періоду становлення політичної еліти сучасної України, що пов'язаний із періодом президентства Л. Кравчука, відзначає наступні моменти:

– політична еліта, незважаючи на всі свої еволюційні процеси, значною мірою зберегла риси еліти регіональної, несамостійної, виконавчої, а в її трансформації домінували тенденції наступності;

– в Україні гостро виявилася історично закономірна нестача “внутрішніх” резервів, практично повна відсутність можливості рекрутування членів політичної еліти ззовні, тобто з-поза меж партійно-господарської номенклатури УРСР;

– еліта набула рис формально консолідованої, адже поєднала у дивовижний спосіб представників колишньої влади та колишньої опозиції на основі ідеї незалежності та виживання у системі і витіснила радикальні частини двох колишніх таборів;

– політична еліта не змогла подолати численні перешкоди на шляху до свого самодостатнього розвитку, їх “консенсус” мав ситуативний характер [4].

Цими обставинами визначалися як позитивний вплив політичної еліти України на розвиток українського суспільства в перші роки незалежності, так і всі ті негаразди та прорахунки у політичному керівництві української держави, що стримували процес суспільно-політичних перетворень.

Головним досягненням цього періоду є утвердження України як незалежної держави. Варто відзначити зусилля політичної еліти України на міжнародній арені, що були спрямовані на міжнародне визнання молоді держави, відстоювання національних інтересів при вирішенні суперечливих питань, пов'язаних з радянською спадщиною тощо.

До позитивних наслідків діяльності політичної еліти України в цей період, беззаперечно, можна також віднести створення правових основ існування української держави.

Хоча прийняття Конституції України стало досягненням наступного етапу розвитку політичної еліти, не можна не відзначити ту законотворчу роль, яку зіграла первинна політична еліта незалежної України. За даними, що наводить Л. Полякова, за період з 16 липня 1990 р. по 31 грудня 1996 р. Верховна Рада України прийняла 816 законів, які регулюють усі сфери суспільного життя в Україні. Цими законами закладено основу для проведення докорінних реформ у сфері економіки, політики, соціального життя країни. Разом з тим не можна обійти мовчанням невисоку якість і нестабільність багатьох законів (майже у 130 з них були внесені, інколи навіть неодноразові зміни і доповнення), недостатню наукову обґрунтованість їх змісту, відсутність належної системи урахування і використання суспільної думки, хиби у застосуванні законодавчої техніки [5, с. 336-337].

До прорахунків перших років розвитку політичної еліти в незалежній Україні М. Михальченко відносить те, що з ряду обставин після референдуму 1 грудня 1991 року про незалежність України і виборів Президента України не були здійснені такі принципові кроки: а) не було розпущено Верховної Ради, обраної ще в УРСР, яка мала прокомуністичну більшість – “групу 239”, котра гальмувала до 1994 року кардинальні реформи в Україні; б) не було розпущено Кабінет Міністрів України, сформований ще в умовах СРСР, і не було сформовано Кабінету Міністрів незалежної

України. Уряд був “косметично відремонтований” і дозволив здійснити антинародну “прихвати́зацію” економіки; в) не було здійснено докорінної реформи прокуратури, судової системи, органів правопорядку, які поступово цілком корумпувалися; г) не було здійснено реформи регіональної влади, особливо органів самоврядування, які залишилися під контролем партійно-радянської номенклатури і оновлювалися за рахунок кримінальних і напівкримінальних угруповань і кланів. Усе це й призвело до того, що “совок” не був обрубаний як нікому не потрібний “хвіст”, а трансформувався в нову якість – систему олігархії [6, с. 12].

Пояснити ці прорахунки частково можна невідповідністю більшості еліти до вирішення тих завдань, що постали перед нею в перші роки незалежності України. Сьогодні, оглядаючись на початок 1990-х, можна твердити, що розбудова самостійної держави розпочалася без глибоко продуманих, обґрунтованих і виразно проголошених елітою нових стратегічних орієнтирів. Українське суспільство вирушило дорогою історії в майбутнє, так би мовити, без плану, слабко уявляючи, в якій же державі воно, власне, хоче жити, і найперше – якими мають бути суспільно-державні пріоритети на початковому етапі самостійного державного життя? В якому напрямі й за допомогою яких засобів (політичних, фінансових, матеріальних, інформаційних, духовних і т. д.) слід трансформувати суспільно-економічний лад, політичний режим країни? Яку за структурою й суттю вибудовувати політичну систему держави? [2, с. 476].

Давалися знаки й відсутність рішучості у проведенні необхідних реформ. Впровадження зовнішніх атрибутів державності не знімало з порядку денного актуальних питань виходу з кризи, що охопила основні сфери українського суспільства. На думку С. Набоки, у 1991–1992 рр. Україна набула всіх атрибутів та основних ознак незалежної суверенної держави. Однак прийняті рішення були хоч і важливою, але зовнішньою стороною державотворення. Після ліквідації справжнього політико-адміністративного стрижня радянської системи – компартії, здобуття незалежності України від впливу союзної центральної влади реальна влада в Україні зосередилась у Верховній Раді. В той же час Парламент зволікав з прийняттям потрібних реформ, що значною мірою зумовлювалися роз’єднаністю і слабкістю політичних сил, що до нього входили, та їхньою потребою в здобутті популярності серед електорату. В боротьбі за владу жодна з них була не спроможна сконцентрувати достатньо владного впливу для ефективного управління та й, зрештою, не могла собі дозволити декларувати і взяти на себе відповідальність за проведення “непопулярних” радикальних заходів [7, с. 145-146].

Первинна політична еліта перших років незалежності України не змогла консолідуватися навколо дієвої програми модернізації. Як відзначає Д. Сергатюк, відсутність протягом тривалого часу суб’єкта політичної модернізації, здатного генерувати і реалізовувати стратегію державного розвитку в поєднанні з протилежністю особистих інтересів частини владного істеблішменту – державним, призвела до пролонгації ринкових перетворень, масового зубожіння населення, а звідси до маргіналізації, і відповідно атомізації суспільства, збереження патерналістської свідомості громадян, що унеможливило формування громадянського суспільства, правової держави, розвинутої партійної системи, відсутність яких призвела до тотальної “тінізації” господарства, що детермінувало трансформацію радянських бюрократичних і кримінально-економічних угруповань в

неопатримоніальні клани. Які згодом унеможливили рекрутування вітчизняної політичної еліти поза клановим принципом, несумісним з формуванням елітарної політичної еліти [8, с. 75].

Дефіцит консолідації політичної еліти призвів до посилення суперечностей між гілками влади. Як відзначає з цього приводу Л. Полякова, з 1991 року, від моменту запровадження посади Президента України, на повістку дня виходить питання розмежування владних повноважень між виконавчою та законодавчою гілками влади, що становило і становить одну з основних проблем політичного життя України. Заснування поста Президента держави покликано було зміцнити верхівку вертикалі виконавчої влади, створення умов для виходу з політичної кризи кінця 80 – початку 90 років ХХ століття. Але як показав час це тільки створило підґрунтя для подальшого розгортання політичної кризи, яка не вирішена і на початку ХХІ століття [5, с. 330].

За оцінками М. Сидоренка, в Україні суперечності між виконавчою і законодавчою гілками влади були чи не найважливішим елементом політичного життя країни протягом перших років незалежності. Але вирішення цього питання не вийшло за межі політичної сфери, і поступове посилення позицій президента відбувалося без використання грубої сили. Проте встановлення стабільної конфігурації владних повноважень істотно затягувалося, що, відповідно, гальмувало здійснення системних реформ [9, 3].

С. Набока звертає увагу на недосконалість правових норм, що регулювали відносини всередині владних інституцій. Після запровадження поста Президента, до Конституції було внесено доповнення: “Президент України є главою держави і главою виконавчої влади України”. Таким чином, утворювалася юридична суперечність між владою Парламенту і Президента. Жорстке протистояння і суперництво за збільшення владних повноважень лягли в основу відносин між Президентом і Верховною Радою. Вони відбувалися не тільки в центрі, а й у регіонах, де набули форми конфлікту між місцевими радами та органами місцевої державної адміністрації. Законодавчо невизначеними залишалися також взаємовідносини між Президентом і Прем’єр-міністром. Уряд, фактично, не мав самостійності та свободи дій, і за потреби завжди ставав “крайнім” приносячись у “жертву” незадоволеному суспільству [10, с. 146].

Відсутність міжелітної згоди мали наслідком численні політичні кризи, що втілюються в міжелітних конфліктах на державному рівні. Зокрема, до найгостріших з них відноситься криза 1993–1994 рр. Боротьба за владні повноваження між Президентом Л. Кравчуком і Прем’єр-міністром Л. Кучмою у цей період закінчилася достроковими президентськими виборами й інституціоналізацією президентсько-парламентської форми правління. Ситуація супроводжувалася глибокою економічною кризою та соціальним занепадом, які ще більше дестабілізували суспільство [11, с. 8].

Водночас до числа досягнень розвитку політичних еліт в Україні можна також віднести легітимну зміну влади, що відбулася 1994 р., коли послідовно відбулися дострокові парламентські та президентські вибори. В результаті більшість у новому складі Верховної Ради отримали ліві політичні сили, а на посаді Президента України Л. Кравчука змінив колишній прем’єр-міністр Л. Кучма. Проте в контексті розвитку політичних еліт України важливим є сам факт розв’язання політичної кризи легітимним шляхом через досягнення консенсусного рішення про дострокові парламентські та президентські вибори. Особливо якщо порівняти український досвід

з політичною кризою в Росії 1993 р., яка вирішувалася через силове протистояння.

Взагалі збереження миру та громадянського спокою в умовах системної кризи початку 1990-х років може вважатися чи не найбільшим досягненням політичної еліти України. За словами Є. Головаха та Н. Паніної, “українська модель” першого етапу посткомуністичної трансформації суспільства, при всій її економічній неефективності, виявилася спроможною в одному – здібності зберегти в країні світ і уникнути відкритої внутрішньої агресії і кровопролиття. Саме в цьому Президент України Л. Кравчук бачив певний успіх своєї внутрішньої політики, який свідчив на користь вибраної властями “консервативно-охоронної” стратегії розвитку держави і суспільства в умовах загальних для всіх посткомуністичних країн соціально-економічних потрясінь. І дійсно, факт залишається фактом: з точки зору внутрішньополітичної стабільності Україна виявилася однією з небагатьох колишніх радянських республік, яким удалося уникнути непримиренної конфронтації різних політичних сил і кровопролитних конфліктів [12, с. 39].

Основою для політичних компромісів стало об’єднання більшості політичної еліти України навколо завдання розбудови української держави. Як є парадоксально, але обидві складові первинної політичної еліти України не могли обійтися одне без одного. Як зазначає Д. Сергатюк, після проголошення незалежності України проявилась нездатність опозиції перебрати на себе державну владу. Здійснювати державне управління була спроможна лише посткомуністична більшість, однак для цього їй не вистачало націонал-демократичної легітимності. Неможливість опозиції зайняти місце правлячого класу і нестача націонал-демократичної легітимності у посткомуністичній більшості спонукали дві сторони до співробітництва, ідеологічною основою якого виступила ідея державного будівництва. Налагодження необхідної співпраці на рівні виконавчих структур влади між прагматично налаштованою номенклатурою і більшою частиною опозиції мало неоднозначні наслідки для подальшого розвитку держави загалом, і її політичної еліти зокрема. З одного боку воно забезпечило стабільність політичної системи молодій країні, з іншого відсунуло опозицію на узбіччя політичного життя, перетворило її з контреліти в другу страту правлячого класу, в результаті чого у державі зникла опозиція, що здатна контролювати правлячу еліту [13, с. 59].

При цьому, як зауважують Є. Головаха та Н. Паніна, відбувся розподіл сфер впливу між елітами, коли економічна сфера опинилася в руках старої номенклатурної еліти, а ідеологічна – в компетенції найбільш організованої нової еліти, що сформувалася навколо ідеї пріоритету зміцнення національної державності. В результаті неономенклатурна і національно-демократична еліти, розподілив сфери впливу, створили потужний “центристський буфер”, що стримував соціальний вибух [12, с. 41].

До подібних висновків приходять автори доповіді “Правляча еліта сучасної України” на чолі з М. Шульгою. Згідно з їхньою точкою зору, в політико-ідеологічному плані лідерство належить новим політичним силам суспільства. Вони виробляли нову ідеологічну риторику і гасла, моделі державницької лояльності, мовні стереотипи, що демонструють патріотизм, відданість справі незалежності України тощо. В політико-ідеологічному плані інкорпорація відбулася саме у старої еліти, у колишньої номенклатури, яка запозичила гасла націонал-демократів. А от щодо

організаційно-управлінських методів, стилю роботи, стилю публічної поведінки, організації приватного життя, різноманітних посадових привілеїв, то нова еліта все це перейняла від старої [14].

Оцінюючи таку конфігурацію внутрішньо елітних відносин, А. Леоненко не виключає, що в таких умовах феномен узгоджувального і компромісного типу лідерства в середовищі тодішньої еліти, яким був Л. Кравчук, повністю виправданий. Саме в той час був покладений початок формуванню нових державних структур, почався процес розробки Конституції в рамках західної демократії, здійснення приватизації державної власності. Україна проголошується без'ядерною країною, ядерні боєголовки передаються Росії. До 1996 року Україну визнали 152 держави світу. Але реформування економіки, державних структур, політичної системи в цілому виявились Президенту Л. Кравчуку і його оточенню не під силу, бо необхідно було вступити в боротьбу з утворенням на той час клановими монопольними структурами і знайти підтримку у консервативного парламенту. Продовжувався спад економіки, росла інфляція, що викликало соціальну напругу в суспільстві, а відповідно і недовіру до Л. Кравчука [15, с. 176-177].

Підбиваючи підсумки становлення політичної еліти України у перші роки незалежного розвитку, ще раз відзначимо її провідну роль у процесах державотворення, соціально-економічних перетворень та демократизації українського суспільства, міжнародного визнання України. Саме на цей період політичного розвитку припадає етап інтенсивної трансформації політичної еліти як на рівні її персонального складу, так і у структурі відносин між елітними групами, моделях, зразках рекрутування еліт, легітимації їхнього статусу на новій політико-ідеологічній основі. На жаль, процес трансформації політичної еліти України в цей період супроводжувався низкою негативних тенденцій, серед яких можна відзначити відсутність справжнього елітного консенсусу на основі демократичних цінностей стосовно шляхів розвитку країни, внутрішньоелітне протистояння між так званими "національно-демократичними силами" та "колишньою партійною номенклатурою", між гілками влади, між центральною та регіональними елітами, захоплення "політичним романтизмом", риторичними вправами, ідеологічною боротьбою, зволікання з необхідними системними реформами, дефіцит кадрів, здатних ці реформи спланувати та реалізувати.

Використані джерела:

1. Андрущенко В. Організоване суспільство. – К., 2006.
2. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.
3. Остренко Є. І. Політичний клас як чинник державотворення в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Є. І. Остренко. – Луганськ, 2011. – 20 с.
4. Рихлік В. А. Особливості становлення сучасної української політичної еліти : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. А. Рихлік. – К., 2010. – 17 с.
5. Полякова Л. І. Парламентаризм в Україні: ретроспективний погляд на становлення законодавчого органу (1990–1996 рр.) / Л. І. Полякова // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2009. – Випуск 24. – С. 333-339.
6. Михальченко М. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 6. – С. 3-13.

7. *Набока С. В.* Особливості розвитку суспільно-політичних процесів в Україні в 1991–2011 рр. / С. В. Набока // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 53. – С. 145-150.
8. *Сергатюк Д.* Витоки формування вітчизняної політичної еліти / Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – Київ, Миколаїв, 2009. – Вип. 16. – С. 68-76.
9. *Сидоренко М.* Роль політичних еліт України і Росії в модернізаційних процесах початку 1990-х років / М. Сидоренко [Електронний документ] // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=61&c=1345>
10. *Набока С. В.* Особливості розвитку суспільно-політичних процесів в Україні в 1991–2011 рр. / С. В. Набока // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 53. – С. 145-150.
11. *Балацька О. Б.* Формування інституту консолідації політичної еліти в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. Б. Балацька. – Луганськ, 2010. – 20 с.
12. *Головаха Є.* Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до “помаранчевої революції” / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32-51.
13. *Сергатюк Д.* Формування української політичної еліти періоду отримання незалежності / Д. Сергатюк // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – Київ, Миколаїв, 2009. – Вип. 15. – С. 52-61.
14. *Шульга М.* Правляча еліта сучасної України / М. Шульга, О. Потехін, Н. Бойко, О. Парохонська, Т. Шульга [Електронний документ]. – Аналітична доповідь № 10. – Київ, 1998. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/elit.pdf>
15. *Леоненко А. В.* Становлення еліт країн пострадянського простору на прикладі Росії, України та Білорусі / А. В. Леоненко // Нова парадигма : журнал наукових праць. – Вип. 66. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 171-180.

Пустоловская О. О. Первичная политическая элита независимой Украины в перестройке государственности.

Анализируется роль первичной политической элиты независимой Украины в [1] перестройке государства и возрождении культуры, утверждения статуса Украины в Европе и в мире; автор отмечает как позитивный, так и негативный результат деятельности первичной политической элиты; главным достижением этого периода является утверждение Украины как независимого государства; позитивными являются усилия политической элиты, направленные на международное признание молодого государства, отстаивания национальных интересов при решении противоречивых вопросов, связанных с советским наследством и тому подобное. К позитивным последствиям деятельности политической элиты Украины в этот период, бесспорно, можно также отнести создание правовых основ существования украинского государства. Вместе с тем, политическая элита не смогла достичь соответствующей консолидации и определиться в стратегии развития государства и стратегических партнерах; реформы, которые проводились под ее проводом, имели частичный результат; общая же ситуация оставалась неопределенной. Перестройка самостоятельного государства началась без глубоко продуманных, обоснованных и выразительно провозглашенных элитой новых стратегических ориентиров. Украинское общество отправилось в будущее без плана, слабо представляя, в каком государстве оно, собственно, хочет жить, и в первую очередь, которыми должны быть общественно государственные приоритеты на начальном этапе самостоятельной государственной жизни. Указана неопределенность во многом сохраняется и в наши дни.

Ключевые слова: общество, человек, культура, политическая элита, гражданское общество, государство, культура, воспитание.

Pustolovskaya O. O. A primary political elite of independent Ukraine is in alteration of the state system.

The role of primary political elite of independent Ukraine is analysed in [1] alteration of the state and revival of culture, claims of status of Ukraine in Europe and in the world; an author marks both positive and negative result of activity of primary political elite; main achievement of this period is claim of Ukraine as the independent state; positive are efforts of political elite, directed on international

confession of the young state, defending of national interests at the decision of contradictory questions, related to the soviet inheritance and others like that. To the positive consequences of activity of political elite of Ukraine in this period, implicitly, it is possible also to take creation of legal frameworks of existence of the Ukrainian state. At the same time, a political elite was not able to attain the proper consolidation and determined in strategy of development of the state and strategic partners; reforms which was conducted under its wire had a partial result; a general situation remained indefinite. Alteration of the independent state began without deeply carefully thought out, grounded and distinctly proclaimed an elite new strategic orientirov. Ukrainian society left in the future without a plan, poorly by submitting, in what state it, actually, wants to live, and above all things, which must be publicly state priorities on the initial stage of independent state life. A vagueness is indicated in a great deal saved in our days.

Keywords: society, man, culture, political elite, civil society, state, culture, education.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК316.647.6:342.721

Гавронська Т. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДИСИДЕНТСЬКІ РУХИ ЯК СПРОБА РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ СЛОВА І ДІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується значення дисидентських рухів, їх роль у досягненні свободи та забезпеченні прав людини і громадянина; визначаються хронологічні рамки існування дисидентства.

Ключові слова: людина, культура, право, свобода, дисиденти.

Дослідження дисидентства як соціального явища в світовій історії в цілому, так і України зокрема, потребує з'ясування цілого ряду основоположних понять. Йдеться, насамперед, про визначення понять “дисидентство” і “дисидент”, їх співвідношення з такими поняттями як “опозиційний рух”, “демократичний рух”, “правозахисний рух”, “національно-визвольний рух”, “інакодумство” тощо. Заслужують на увагу та вивчення також хронологічні рамки дисидентства, специфіка його діяльності на різних історичних етапах, національні та регіональні особливості. З початку 90-х рр. ХХ ст. проблема дослідження історії дисидентського руху в Україні перебуває в центрі уваги широкого кола як українських, так і російських дослідників. У роботах О. Даніеля, Л. Богораз, Ю. Зайцева, Г. Касьянова, А. Русначенка та ряду інших дослідників робляться спроби з'ясувати витoki дисидентського руху, дати його обґрунтовану наукову періодизацію, представити діяльність організацій, груп, гуртків, окремих інакодумців.

Дисидентство (від лат. dissident – незгодний) – виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології й політиці. Проте загальне наукове визначення дисидентства, його соціальні рамки досі викликають питання дослідників. Так, для І. Клейнера “дисидентство” це